

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De Canadese auteur Mills, filosoof, psycholoog en psychoanalyticus, houdt blijkbaar van polemieken en doet zijn best om de psychoanalyse te verdedigen tegenover de Amerikaanse relationele en intersubjectieve theoretici. Hij gebruikt heel wat pagina's om ons uit te leggen dat Greenberg, Mitchell, Hoffman, Pizer en Stolorow — naast heel wat anderen — niet begrepen hebben wat psychoanalyse kan en moet inhouden. Het gaat dan over het overboord gooien van Freuds driftbegrip voor een relationele en intersubjectieve essentie. Ik kan niet warmlopen voor deze Amerikaanse ruzies vol splitsingen, afgunst en narcistische woede. Zelf heeft Mills bijvoorbeeld weinig oog voor de evolutie in Freuds werk van het begrippenpaar 'Ik' en 'drift'. Subject en object worden onduidelijk omschreven, het blijft bij wat oppervlakkige gedachten, maar met steeds het zwaard ter hand om een aanval van de 'intersubjectieven' af te slaan. Bijna alles draait rond polemieken in dit boek, geen details of sterke verhalen worden ons bespaard. Na een uitvoerige filosofische en grotendeels overbodige inleiding van vijftien-zestig pagina's gaat een lang hoofdstuk over de verwijten vanuit de relationele psychoanalyse en een nog langer hoofdstuk behandelt de onvermijdelijke Grünbaum-discussie. Ik zou Mills graag enkele woorden van Fink willen toefluisteren: 'Imaginaire relaties, waar u 200 pagina's mee vult, worden beheerst door rivaliteit' (Fink 1995, p. 32). De psychoanalyticus moet nu net het imaginaire doorbreken, de patiënt brengen tot 'zijn' waarheid, met zijn betekenaars en zijn verlangen: dingen die compleet ontbreken in deze *Conundrums*. Hoe misleidend kan een titel zijn? Ik vond geen ingewikkeld denkspel, maar enkel een legpuzzel met plaatjes: welke tegenstrever hoort bij welk tekstfragment en hoe past Mills dit alles tot één geheel? 'De menselijke soort overleefde in barre tijden dankzij samenwerking, de grondslag van onze vroegste jachtsuccessen, de kracht achter ons ontlukende taalvermogen', schrijft Ian McEwan (1998, p. 22) in een van

zijn romans. Maar blijkbaar raakt dit overlevingsmechanisme in moderne tijden nogal eens op de achtergrond. Waarom kunnen wij niet samen psychoanalyse bedrijven en bespreken in plaats van onproductief te ruziën binnen de eigen rangen? Amos Oz (1994, p. 67) schrijft: 'Het begin van fundamentalisme is *niet* naar zichzelf kijken, maar anderen zeggen wat en hoe ze moeten doen.' Blijkbaar hebben wij, diep in ons, allemaal iets van dat fundamentalisme. Waarom bestaan er anders in het kleine Vlaanderen alleen al minstens vijf min of meer verschillende kleine groepen rond psychoanalyse?

Literatuur

- FINK, B. (1995). *The Lacanian subject — Between language and jouissance*. Princeton/Chichester: Princeton University Press.
MCEWAN, I. (1998). *Ziek van liefde*. Amsterdam: de Harmonie.
OZ, A. (1994). *De ware oorzaak van mijn grootmoeders dood*. Amsterdam: Meulenhoff.

Een essay over 'De man Mozes'

Bespreking van

Pieter J. van den Berg (2012). *Freud, Moses und die monotheistische Religion — Ein Essay*. Berlijn: Frank & Timme. ISBN 978 3 86596 446 5, 105 pp., € 15,95

GERTIE BÖGELS

Pieter van den Berg, bekend van eerdere studies en voordrachten over Freuds werk over Mozes, heeft zijn gedachten geformuleerd in een essay waarvan de inleider, Hajo G. Meijer, lid van de politiek kritische groep Een Ander Joods Geluid, de volgende typeering geeft: 'Dit kleine boek heeft het in zich. Het is weliswaar klein van formaat maar in de eisen die het aan de lezer stelt is het

zeker groot te noemen.»

Deze indruk stemt overeen met de verwachtingen die men van de auteur mag hebben, gezien zijn achtergrond en belangstellingsfeer: behalve dat hij psycholoog en psychoanalyticus is, studeerde hij Hebreeuws, Babylonisch en archeologie van het Midden-Oosten; studies die hem bij uitstek toerusten voor dit gecompliceerde onderwerp. Toch is deze publicatie allerminst zwaarwichtige literatuur. Integendeel, zij biedt de lezer een keur van spannende en actuele informatie. Niet alleen behandelt de auteur de beweegredenen van Freud om zich tegen het eind van zijn leven opnieuw uitvoerig te verdiepen in de mythische dan wel historische figuur Mozes, nadat hij vele jaren eerder zijn kunsttheoretische beschrijving van het beroemde Mozesbeeld van Michelangelo in de kerk van San Pietro in Vincoli te Rome had voltooid. Van den Berg gaat ook in op de gedifferentieerde wijze waarop Freud bij diverse andere gelegenheden schrijft over zijn eigen joodse identiteit. In het voorwoord uit 1934 bij de Hebreeuwse uitgave van *Totem en taboe* schrijft Freud als «auteur, die de heilige taal niet verstaat»: «Zou men hem vragen wat er nog joods aan hem is, als hij al dit gemeenschappelijks met zijn volksgenoten [oorspr. tekst: «Volks-genossen»] heeft opgegeven, dan zou hij antwoorden: nog zeer veel, waarschijnlijk de essentie. Maar deze essentie zou hij thans niet in heldere woorden kunnen uitdrukken. [...] Maar de auteur hoopt dat de lezers zijn overtuiging zullen delen dat onbevooroordeelde wetenschap de geest van het *nieuwe jodendom* [accentuering PvdB, p. 22] niet vreemd kan blijven» (Freud 1934, p. 17). De vergelijking tussen Freud en Mozes ligt voor de hand. Mozes, de man die het Joodse volk uit de Egyptische slavernij door de woestijn naar het beloofde land voert, en Freud die de mensheid verlost van taboes en religies, door hem getypeerd als «vermetele pogingen de uiterlijke schijnwereld door de innerlijke wenswereld te overmeesteren». De diepere betekenis is verbonden met het motto dat Freud aan *De*

droomduiding meegeeft: «Als ik niet de hemel kan bewegen dan zal ik de onderwereld in beroering brengen.»

In dit geval gaat het om zijn poging de oorsprong van het antisemitisme, als neurotisch fenomeen, op te sporen in de onderwereld van de geschiedenis met zijn verdrongen traumata. Freud tracht in deze laatste jaren van zijn leven het raadsel van het antisemitisme geheel volgens zijn methodiek te «duiden» en het daarmee zijn bestaansgrond te ontnemen. Is het een poging het steeds extremere vormen aannemende antisemitisme af te wenden door de joodse identiteit van «de man Mozes» op wetenschappelijke gronden in twijfel te trekken? «Wij zullen ons nu aan een conclusie wagen: als Mozes een Egyptenaar was en hij de joden zijn eigen religie doorgaf, was dat de religie van Ichnaton, de Aton-religie, naar Aton, de zonnegod» (Freud 1939, p. 339). Mozes is een Egyptenaar.

Omgeven door de niet meer te loochenen naziterreur tegen joden, zet Freud zijn Mozes-werk voort, maar in verholde taal, om niemand in gevaar te brengen, ook de psychoanalyse niet. Pas na zijn gedwongen emigratie naar Londen in 1938 kan hij vrijuit spreken en schrijven. Daar dicteert hij kort voor zijn dood het laatste deel van het uit grotere en kleine fragmenten opgebouwde werk aan zijn dochter Anna. Het is de verdienste van Van den Berg dat hij enkele van Freuds beschikbare bronnen van paleoarcheologie in zijn beschouwingen betreft en veelzeggende citaten uit Freuds door belanghebbende groeperingen «geheimgehouden» briefwisseling aanhaalt. Tegelijkertijd actualiseert hij Freuds werk door het aan te vullen met recente publicaties op het terrein van archeologie, evolutieleer, ethologie en geschiedschrijving. Hij schroomt daarbij niet de controversen naar voren te halen die hun invloed hebben op de psychoanalytische organisatie als geheel en die vanzelfsprekend niet beperkt zijn tot het Nederlandse taalgebied, zoals de relatief recente publicaties van Eddy de Klerk (2004) en Hans Reijzer (2008). Maar ook wat dat betreft is er niets nieuws

onder de zon: Van den Berg haalt in dit verband de in 1920 in Den Haag gehouden voordracht aan van Theodor Reik (1923) waarin dezelfde problematiek aan de orde wordt gesteld. Het essay van Van den Berg ademt een niet-alledaagse kennis en eruditie; men zou wensen dat analytici vaker culturele wegen als deze inslaan.

Literatuur

- FREUD, S. (1934). Voorwoord bij de Hebreeuwse uitgave [van 'Totem en taboe']. *Werken 6* (p. 17). Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1939) [1934-1938]. De man Mozes en de monotheïstische religie. *Werken 10* (p. 320-443). Amsterdam: Boom.
- KLERK, A. DE (2004). Kastrationsangst und die Beschneidung Neugeborener. *Psyche*, 58, 464-470.
- REIJZER, H. (2008). *Het gevaar van de Joodse erfenis: over Freud en de psychoanalytische beweging*. Amsterdam: Prometheus-Bert Bakker.
- REIK, TH. (1923), *Der eigene und der fremde Gott — Zur Psychoanalyse der religiösen Entwicklung*. Wenen: Internationale Psychoanalytische Verlag.

Het sprekende verleden

Bespreking van

Paul Renn (2012). *The silent past and the invisible present — Memory, trauma and representation in psychotherapy*. Londen: Routledge. isbn 978 0 415 89859 1, 213 pp., £ 22,99

MARC HEBBRECHT

De psychoanalyse heeft over het geheugen en de verstoringen ervan nagedacht en getheoretiseerd. Al in de vroegste geschriften van Freud is er een opvallende belangstelling voor geheugen en herinnering. In zijn *Studies over hysterie* schrijft Freud dat hysterische patiënten lijden aan reminiscenties, dat wil zeggen het opnieuw opdui-

ken in het bewustzijn van herinneringen aan vroegere ervaringen. Vooral het emotioneel herbeleven en uitspreken van de vergeten traumatische gebeurtenis zou een therapeutische functie vervullen: dit was de essentie van de catharsis. Achteraf is gebleken dat herinneren alleen onvoldoende is om tot definitieve genezing te leiden. Renn, werkzaam in een eigen praktijk te Londen, heeft vooral psychoanalytisch gewerkt met criminelen die geweldsdelicten hebben gepleegd. In zijn boek integreert hij verschillende relationele analytische theorieën (relationele psychoanalyse, interpersoonlijke psychoanalyse, zelfpsychologie) met onderzoeksbevindingen (geheugenonderzoek, gehechtheidsstudies, traumatologie, baby-observatie) en dynamische systeemtheorie.

Volgens Renn heeft het empirische geheugenonderzoek vooral de dynamische aard van geheugenprocessen in de schijnwerpers gezet. Nu weten we dat we over twee belangrijke en te onderscheiden geheugensystemen beschikken die tot op zekere hoogte onafhankelijk van elkaar opereren, beide hun eigen ontwikkelingsverloop kennen en met elkaar een wisselwerking aangaan. Het expliciete geheugensysteem komt relatief laat tot rijping en is gebonden aan de werking van de hippocampus en de temporale hersenkwabben. Daarom zijn er geen expliciete herinneringen aan de eerste levensjaren. Ons zelfgevoel en identiteitsgevoel zijn meer afhankelijk van het expliciete geheugen voor vroegere episodes en autobiografische feiten. Het impliciete geheugensysteem is evolutionair ouder en hangt af van subcorticale hersenstructuren die al eerder actief zijn dan de structuren die bijdragen aan het expliciete geheugen. In tegenstelling tot expliciete herinneringen worden impliciete herinneringen veel minder snel vergeten. Het impliciete geheugen is vooral perceptueel, grotendeels niet bewust en niet reflectief. Ons karakter en onze habituele wijzen van omgaan met anderen worden vooral bepaald door het impliciete geheugensysteem. Niet-bewuste psychische struc-